

Сцяпанава К. (г. Брэст, гімназія № 2)

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З ФІТАНІМІЧНЫМ КАМПАНЕНТАМ: СЕМАНТЫЧНАЕ ПОЛЕ «НЕРАЗУМНЫ»

Народ з асуджэннем і неадабрэннем адносіцца да неразумных людзей. У беларускай фразеалогіі ёсць тры намінатыўныя фразеалагічныя адзінкі, якія называюць неразумнага, бесталковага, тупога чалавека: *дубовая галава*, *пень асінавы* (бязрозавы), *куст альховы*. Усе тры сінанімічныя фразеалагізмы ў сказе выступаюць у ролі зваротка ці выказніка, ужываюцца пры дзейніку са значэннем асобы. Заўважальна, што для выражэння негатыўных адносін да чалавека ўжываюцца ў фразеалагічных адзінках такія фітанімічныя кампаненты, як *асіна*, *бязроза*, *дуб*, *альха*. Тут мае значэнне сімволіка дрэў. Дуб у славянскіх народных традыцыях займае вельмі важнае значэнне ў сістэме сімвалаў. Надзеленасьць дуба магічнай сілай нават нараджала легенды пра небяспеку рубіць свяшчэннае дрэва. Беларусы абагаўлялі дуб, але ў шэрагу фразеалагізмаў з кампанентам *дуб*, *дубовы* можна прасачыць уласцівасці, якія прыпісваліся гэтаму дрэву. У іх адзначаецца магутная велічнасьць дуба. У народна-паэтычнай творчасці з дубам параўноўваюць маладога моцнага хлопца: *Раззеленае дубочак, // У роўным полі стоячы...*

Здаровы, моцны як дуб, так называюць дужага чалавека з моцным здароўем. А вось азначэнне разумова абмежаванага чалавека – *дубовая галава* – паказвае на цвёрдасць «драўлянага» розуму. Назіраецца метафарычны перанос такой уласцівасці дуба, як моцная парода драўніны.

Фразеалагізм *пень асінавы* (бязрозавы) адлюстроўвае ўяўленні пра пень як пра штосьці мёртвае, дроннае, непрыгоднае для жыцця. Гэты вобраз узмацняецца ад'ектыўным кампанентам *асіна* ці *бязроза*. Вядомы, аб асіне і бярозе ўяўленні як аб нячыстых дрэвах. Хаця ў цэлым семантыка бярозы характарызуецца амбівалентнасцю: з аднаго боку, бяроза асацыіруецца з жаночым пачаткам, чысцінёй, вернасцю, сумам, а з другога боку, бяроза траціецца як нячыстае дрэва, звязанае з жаночымі ідэямі істотамі, асіна ж у народных уяўленнях лічылася праклятым дрэвам, чортавым дрэвам і нават дрэвам вісельнікаў. Цікава, што ў беларускім фальклору нават заўважаецца сувязь паміж гэтымі дрэвамі. Існуе легенда пра паходжанне асіны і бярозы. «*Бязроза і асіна – гэта няверная жонка і яе палюбоўнік. Жонка пры дапамозе палюбоўніка забіла мужа, за што бог у асобе жабрака-дзядулі замяніў яе ў бярозу, якая ішоўся плача над сваім злачынствам. Палюбоўнік жа астаўся асінаю, якая ўвесь час трасецца ад страху дрыжачаю ліствою*» [3, с. 60]. Такім чынам, зразумела, што фітанімічныя кампаненты фразеалагізма нясуць негатыўную сэнсавую нагрузку, што абумоўлівае негатыўную семантыку ўсёй фразеалагічнай адзінкі.

На аснове адмоўных адносінаў да альхі (вобраз альхі звязаны з уяўленнямі пра той свет, плач, сум) негатыўную семантыку мае і фразеалагізм *куст альховы*. Значэнне яго ўзмацняецца кампанентам *куст*. «...куст, который в данном случае выделяет значение темноты, запутанности, демонического начала» [2, с. 91].

Абмежаванія разумовыя здольнасці чалавека адлюстраваліся і яшчэ ў дзвюх дзеяслоўных фразеалагічных адзінках: *блудзіць у трох соснах*, *разумець, разбірацца як (што) свіння ў апельсінах*. Фразеалагізмы ўжываюцца пры дзейніку са значэннем асобы. Этымалогія фразеалагізма *блудзіць у трох соснах* звязана са старымі народнымі анекдотамі пра пашахонцаў, якія адправіліся шукаць шчасця, ды заблудзіліся ў трох соснах. Неадабальная семантыка невыпадкова пераносіцца на фразеалагічную адзінку.

У фразеалагіме *разбірацца як (што) свіння ў апельсінах* назіраецца параўнальная семантыка з параўнальнымі злучнікамі *як ці што*. Як бачым, алагічнае, ірэальнае параўнанне (сэнсавая сувязь паміж кампанентамі парушана). «Значную цікавасць мае пытанне аб тым, якія фактары ляжаць у аснове спалучэння першага і другога кампанентаў... абагульнены абсалютна несупастаўляльныя паняцці, бо асацыяцыі павінны быць як мага больш нечаканымі (нават парадаксальнымі), паколькі такі прыём дае пажаданы эффект» [1, с. 53]. Першы кампанент *свіння* называе прадстаўніка свойскай жывёлы, уласцівасці якой добра вядомыя. Другі кампанент, фітанімічны, завяршае ўяўленне такім чынам, каб выклікаць іранічны эфект.

Яшчэ адзін дзеяслоўны фразеалагізм з фітанімічным кампанентам называе чалавека з абмежаванымі разумовымі здольнасцямі, але назіраюцца адценні значэння. Чалавек стаў такім, а не быў заўсёды: *блэкату наеўся; блэкату аб'еўся* – зусім здурнеў, перастаў разумець, кеміць. Заўважальна, што галоўны кампанент-дзеяслоў ужываецца толькі ў закончаным трыванні. У формах цяперашняга і будучага часу дзеяслоў не ўжываецца. Фразеалагічная адзінка часцей сустракаецца ў пыталых сказах пры дзейніку са значэннем асобы. Менавіта такі фітанімічны кампанент – *блэкат* – уведзены ў склад фразеалагічнай адзінкі невыпадкова. Як зазначае энцыклапедычнае выданне «Расліны свет Беларусі», *блэкат* чорны непрыемна пахне, з'яўляецца ядавітай травяністай раслінай сямейства паслёнавых, расце як пустазелле каля дарог. Пры атручванні гэтай раслінай наступae своеасаблівае ап'яненне, як у народзе гаварылі, дурман. У аснове працэсу метафарызацыі разгледжанай ФА ляжыць перанос па падабенстве ўздзеяння на арганізм чалавека.

Такім чынам, тры дзеяслоўныя і тры намінацыйныя фразеалагічныя адзінкі называюць такія здольнасці чалавека, як неразумнасць, бесталковасць.

Літаратура

1. Гюлюмянц, К.М. Да праблемы кантрадыктарных параўнанняў / К.М. Гюлюмянц // Беларуская лінгвістыка. – 1976. – № 9. – С. 45–67.
2. Малоха, М. Фразеологізмы с концептом «дерево» в зеркале народной культуры (на материале восточнославянских и польских языков) / М. Малоха. – Минск : Тэхналогія, 1998. – 141 с.
3. Народная спадчына / пад рэд. М.Я. Шчарбун, А.В. Мажэйка. – Мінск : Народная асвета, 1984. – 320 с.